

MASHRAB IJODIDA ILOHIY ISHQ TARANNUMI VA TASAVVUF OHANGLARI

Jo'rayeva Nargiza Tilovmurodovna

Termiz davlat universiteti akademik litseyi ijtimoiy- gumanitar fanlar kafedrasida ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11318756>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mashrab hayoti haqida ma'lumot beruvchi manbalar va «Qissayi Mashrab»da shoir hayotiga doir voqealarning aks etganligi yoritib berilgan. Shuningdek, Mashrab ijodida ilohiy ishq tarannumi va tasavvuf ohanglari ushbu maqolaning asosiy predmeti hisoblanadi.

Kalit so'zlar: manqaba, manoqib, hasbi hol, «Tazkirayi avliyo»lar, mualliflikni tiklash, «Boqirg'on kitobi», adabiy ta'sir, nazira, tatabbu. tasavvuf tariqatlari, qalandariylik, abdollik, qalandariylik she'riyati, mualliflik muammosi.

SONGS OF DIVINE LOVE AND MYSTICAL MELODIES IN MASHRAB'S WORK

Abstract. In this article, the sources of information about Mashrab's life and the events of the poet's life are reflected in "Qissayi Mashrab". Also, hymns of divine love and mystical melodies in Mashrab's works are the main subject of this article.

Key words: manqaba, manoqib, hasbi hal, "Tazkirayi avlyya", restoration of authorship, "Book of Baqirgan", literary influence, nazira, tatabbu. Sufism sects, Qalandarianism, Abdolism, Qalandarian poetry, the problem of authorship.

ПЕСНИ БОЖЕСТВЕННОЙ ЛЮБВИ И МИСТИЧЕСКИЕ МЕЛОДИИ В ТВОРЧЕСТВЕ МАШРАБА

Аннотация. В данной статье описаны источники информации о жизни Машраба и отражение событий жизни поэта в «Киссаи Машраба». Также основной темой данной статьи являются гимны божественной любви и мистические мелодии в творчестве Машраба.

Ключевые слова: манкаба, манокиб, хасби хал, «Тазкирайи авля», восстановление авторства, «Книга Бакиргана», литературное влияние, назира, татаббу. Суфизмические секты, каландарианство, абдолизм, каландарская поэзия, проблема авторства.

Shoir Boborahim Mashrab hayotiga doir bir-biriga zid ma'lumotlar ko'pligidan ularning aslini soxta ma'lumotlardan ajratish qiyin. Buning boisi xalq o'zi sevgan shoir haqida turli xil rivoyat va afsonalar to'qigani, turli xil manba va xalq kitoblaridagi ma'lumotlarni tarixiy deb qabul qilinganligidandir.

Shoir Mashrab hayoti va ijodini o'rganish va uning tarjimai holini to'la tiklash uchun dastlab o'z davrida yaratilgan manba va tazkiralarni o'rganib chiqish lozim bo'ladi.

Boborahim Mashrab (1640 – 1711) – o'zbek mumtoz adabiyoti namoyandasi, shoir, bastakor, sozanda, hofiz, tasavvuf-tariqatlarining vakili. Xalq ichida “Devona Mashrab”, “Eshon Mashrab”, “Shoh Mashrab”, “Telba Mashrab”, “Mardi xudo”, “Avliyoi Haq”, “Sohibi karomat” kabi nomlar bilan mashhur bo'lgan. Ijodiy merosi “Devonai Mashrab” qissasi, turli tazkira, bayoz va majmualar orqali yetib kelgan. Mashrab faqat otashzabon ijodkor sifatidagina emas, balki, ayni zamonda, adolatsizlik va zo'ravonlik, qaboxat va jaholat bilan aslo kelisha olmaydigan dovyurak shaxs sifatida ham dong taratgan. Xalq tasavvurida u johil amaldorlar ustidan kuluvchi, ahloqan tuban kishilarni, munofiq din arboblarni ayovsiz fosh qilib, mehnatkashlar manfaatini himoya etuvchi botir so'z, tadbirkor kurashchi tarzida shakllangan: oddiy xalq Mashrab timsolida o'z ishonchli vakilini, o'z orzuintilishlarini baralla ayta oluvchi otashin siymoni ko'rgan.

Boborahim Mashrab hayoti va ijod yo'li haqida ma'lumot beruvchi tarixiy manbalar ko'p emas. Uning nomi XVIII – XIX asrlarda tuzilgan ayrim tazkira va tasavvufiy yo'nalishdagi asarlarda (Muhammad Bade` Malehonning “Muzakkir ulashob”, “Tazkirai Fahmiy”, “Musavvai Abdushshukur Ziy”, “Tazkirai avliyoi Majzub Namangoni”) zikr etiladi.[1]

Dastlab «Devonai Mashrab» (ayrim manbalarda «Shoh Mashrab») nomi bilan mashhur bo'lgan kitobni o'rganib chiqmiz. Bu manbaning muallifi garchi aniq bo'lmasa-da, unda bayon qilingan voqealar asosan, Mashrabning yaqin zamondoshlari va muhiblari tomonidan bayon qilingani va tasdiqlangani uchun shoir tarjimai holini tiklashda bu birlamchi manba bo'lishi shubhasizdir. Bundan taqari bevosita shoirning hayotligida yaratilgan tazkiralarda borki, bulardan birinchisi Muhammad Bade` Samarqandiyning «Muzakkir al-as'hob» asaridir. Asar muallifi Mashrab bilan ikki marta ushrashganini va dastlabki ushrashuv shoirning «navraslik davrida ekanini yozadi. Ushbu tazkiradagi voqealarni «qissayi Mashrab» voqealari bilan solishtirilsa, shoir hayotining noma'lum qirralari ochilishi mumkin. Yana bir e'tiborli manbalardan biri Abdumutallib Xojayi Fahmiyning «Majmuayi Fahmiy» tazkirasi bo'lib, bu e'tiborli manba bo'lgani uchun ham Fitrat shoir tarjimai holi voqealarini tiklashda unga bir necha bor murojaat qilgan. Tazkiralarda orasida Mashrabning bevosita shogirdlaridan biri Is'hoq Ziyovuddin Bog'istoniyning «Tazkirayi qalandaron» asari bo'lib, bunda shoir Mashrabga xos bir necha sifatlar ko'rsatilgan yana shu manbadan ma'lum bo'lishicha, «qissayi Mashrab»ning bizgacha yetib kelishida ham ushbu muallifning hissasi bor. Shu ishoradan kelib chiqib «qissayi Mashrab»ni ayrim olimlar Is'hoq Bog'istoniyga, ayrimlari esa Pirmat Setoriyga nisbat berishadi. Keyinroq yaratilgan yana bir muhim manba Majzub Namangoniyning «Tazkiratu-l-avliyo» asari bo'lib, bunda Mashrabning keyingi davrlarda yashagan hogirdlarining shohidlariga tayangan holda

muallif yangi ma'lumotlar beradi. Bundan tahqari ayrim olimlar Mashrab haqidagi tarixiy manba sifatida Abdushukur Ziyoning «Musavvadayi Abdushukur» asarini ham ko'rsatadilar.

Shoir adabiy merosidagi diniy mazmun va tasavvufiy yo'nalish ruhidagi she'rlarning ko'pchilik qismi Ofoq Xoja dargohida va uning targ'ibot-saboqlari ta'sirida yaratilgan desak, xato bo'lmas. Ofoq Xojaning shaxsiy xislat-fazilatlarini madh etuvchi, uni "pir-u rahbar" deb tan oluvchi bayt-misralarni tarkibida jam etgan g'azal va muxammaslar ham ("Koshki", "O'zim" radifli g'azallar, "Qolmadi" radifli muxammas) shu muridlik yillari mahsulidir. Bu davrdagi Mashrab she'riyatiga xos asosiy xususiyatlardan biri Allohga bo'lgan ishqdir. "Nafs ajdahosi" komidan xalos bo'lganlar uchun faqat Alloh – haqdir, haqiqatdir. Shu bois inson faqat Allohni sevishi, unga oshiq bo'lishi, komil inson bo'lishga astoydil intilishi, bu mashaqqatli yo'lda barcha uqubatlarga chidashi lozim. Barcha yaxshilik, ezgulik – Allohdandir, binobarin Uni sevgan kishi o'z yaqinlarini, otaonasini, elyurtini, jamiki yaxshi odamlarni ham sevadi. Mashrab tahminan 1672 – 1673-yillarda Ofoq Xoja dargohini tark etishga majbur bo'ldi. Shoir hayot yo'lini bayon etuvchi qissalarda qayd etilishicha, bunga Mashrabning piri dargohidaga kanizlarining biriga ko'ngil qoygani, sevib-sevilgani rasmiy sabab bo'lgan. Ma'lumki, Ofoq Xoja dargohida uning ko'plab muridlari, haramida esa tortiq qilingan va sotib olingan cho'rilar xizmat qilar edi. Shu cho'rilardan biriga Mashrabning ko'zi tushadi va uni yaxshi ko'rib qoladi. Bundan xabardor bo'lgan eshon shoirni gardaniga qizdirilgan muhr bosib, bepusht qilib, o'z dargohidan quvadi. Abdurauf Fitratning yozishicha: "Mashrab mana shu cho'rilarning bitta chiroylisi bilan yashirin munosabat bog'lagan. Ancha vaqtdan keyin bu ishi Ofoq Xojaga ma'lum bo'ladi. Mashrabni ura-ura eshikdan xaydaydi" Ammo Mashrabning og'ir jismoniy jazolanib quvilishi zaminida pir bilan murid o'rtasidagi jiddiy g'oyaviy ziddiyatlar bo'lgan deyilsa haqiqatga muvofiq bo'ladi. Shoir Ofoq Xoja tomonidan quvilganidan so'ng, Yorkned, Xo'tan va G'ulja shaharlarida bo'ladi. Xalq orasida obro'si ko'tarilib boradi. So'ngra, ma'lumotlarga qaraganda, Ofoq Xoja uni gunohidan kechganidan so'ng, yana Qashqarga qaytadi. Shu vaqtda Toshkentda Ofoq Xojaning yaqin do'sti mashhur shayx Nuriddin kasalga chalinib qoladi. Mashrab Ofoq Xoja topshirig'i bilan Toshkentga jo'naydi va keyin Qashqarga qaytib, eshondan Namanganga qaytishga ruhsat oladi. Mashrab Qashqardan 1673-yilda Namanganga – onasi yoniga qaytadi. Shoirning vatan va onai zori ishtiyoqida bolalarga xos sodda tug'yon bilan she'r yozgan:

Jamoling ko'rgali keldim, ayo ey mehribon onam,
Mening uchun ado bo'lgan yurogi, bag'ri qon onam...
Seni ko'p intizor ettim, firoq o'tiga, ey Ka`bam,
Tavofi Ka`bai maqsuda keldim dulkusho onam.

Kutilmaganda onasi vafot etadi. Kasalmand onasining vafotidan keyin hech kimi qolmagan shoirning qo'nimsiz hayoti boshlanadi. Uning keyingi deyarli qirq yillik umri doimiy safarda, darbadarlikda, turli o'lkalarda musofirlikda o'tdi. Turli adabiy-tarixiy manbalar, shuningdek, qissa nusxalari Mashrab borgan shahar-yurtlari, safar tartibi haqida xilma-xil, ko'pincha biri-biridan farqli ma'lumotlar beradi. Ularda shoirning Samarqand, Xo'jand, Toshkent, Turkiston, Buxoro, Andijon, Badaxshon, shuningdek, bir qator Sharq o'lkalariga borganligi xaqida so'zlanadi. Mashrabning adabiy merosida hayot yo'lining qator nuqtalari jumlasida yuqorida sanalgan shahar – o'lkalarning ko'plari zikr etiladi. Xususan, Mashrab, hamma borgan joylarini birma bir santib o'tib, Makka va Madinaga borgani, tavof qilgani va Zamzam suvidan ichganini ochiqdan ochiq ko'rsatib ketgan: Madina, Makkani tavf aylabon ham chohi Zamzamni, Chahoryorni tavof ayladim, yig'lab ravon ketdim. So'ngra, Mashrab Buxoroga keladi. Bu yerda Mashhur eshon va mulla Oxund Mavlono Sharif hamda Buxoro xoni Ubaydulloxon bilan uchrashadi. Uni Buxoroda aytgan gaplari uchun o'tda kuydirmoqchi bo'ladilar. Buxorodan Balx tomon yo'lga chiqadi va yo'l-yo'lakay Qabadiyonda o'sha davrning yana bir mashhur so'fiy shoiri So'fiy Alloyor bilan uchrashadi.[2] Mashrab o'z vatanida haqo'y, isyonkor shoir, qalandar sifatida mashhur bo'lgan. Mashrabning biror shahar-qishloqqa kelishi izsiz o'tmas edi, ma'lum shovshuvlarga sabab bo'lardi. Mashrab turli ma'ralalarda, xalq orasida mutaassib ruhoniylarni, zulmkor hokim-amaldorlarni achchiq kinoya va nafrat bilan tanqid qilgan. Oddiy xalq samimiyat va xursandchilik bilan, hokim, amaldorlar, riyokor ruhoniylar esa hadiksirab, dushman ko'zi bilan sovuq qarshi olardilar.

U adabiyot, falsafa, tasayovvuf-tariqatlari soxasida boy ilmiy meros qoldirdi. Mashrabning nafs xaqidagi fiklari ayniqsa e'tiborlidir:

Shuhrat aylab kim alardek xudnamolarni ko'rung,

Zohiru suvratparast nooshnolarni ko'rung.

Zohirida sufiyman deb, tarki dunyo aylagan,

Botini dunyoga moyil baxti qarolarni ko'rung.

Xalqning ko'ziga har dam suvratin digar qilib,

Nafs uchun shayton bilan borgan gadolarni ko'rung.

Shuhratim ofat bo'lur deb Mashrabing qo'l olmadi,

Ko'zda yoshim qatrasi durri baqolarni ko'rung.

Nafsnı yengish quroli esa pok ishqdir. Ishq insonga mislsiz kuch-qudrat, g'ayrat-shijoat beradi. Ishq, deganda mehr-muhabbat, muruvvat, saxovat, ezgulik, iroda, sabot, ilm, ibodat, oqillik, xokisorlik, adolat, sabr, qanoat, g'ayrat, kamtarlik, halimlik, mardlik, hayo, pokizalik, shirinso'zlik, shafqat, umuman, inson qalbini poklashga xizmat qiladigan, uni o'z Yaratuvchisiga

yaqinlashtiradigan barcha ezgu fazilatlar tushuniladi. Zero, pokiza soʻz va maʼnolar dard va muhabbatdan tugʻiladi. Ishqning manzili inson koʻnglidir. Koʻngil ishq tufayli poklanadi. Poklangan koʻngildagi ishq ilohiy mohiyat kasb etadi, yaʼni ishq insonni yuksaltiradi. Lomakomni shahrida oshiqni shaydo qildi ishq, Anbiyou avliyolarni hovaydo qildi ishq. Jilvasin koʻrsatib zohirda elga rang-barang, Oru nomusdin kechib olamga gʻavgʻo qildi ishq. Bildiyu eshitti, Mashrabning qarori yoʻq ekan, Zohrin goʻyo qilib, botinin bino qildi ishq. Mashrab sheʼrlarida odam zotining asosiy nuqsoni nafs hirs balosiga muhtalo boʻlganligini, bu nuqson uni ilohiy fazilatlaridan mahrum etishi, ahloqan tubanlashtirishi, oʻtkinchi mayl-istaklarni uygʻotishi, insoniy xislatlardan, xaqiqat, maʼnaviyat va maʼrifatdan yiroqlashtirishini aytib, nafs ajdahosi komidan xolos boʻlganlar uchun faqat Alloh – Haq, haqiqatdir degan qarashni ilgari suradi. Shu bois inson faqat Allohni sevishi, unga oshiq boʻlishi, komil inson boʻlishga astoydil intilishi, bu mashaqqatli yoʻlda barcha uqubatlarga chidashi lozim. Barcha yaxshilik, ezgulik – Alloh dandir, binobarin, uni sevgan kishi oʻz yaqinlarini, ota-onasini, el-yurtini, odamlarni ham sevadi.[3]

Tasavvuf olamida sheʼriyatning nufuzi oʻziga xos boʻlib, ilohiy ishq mayidan sarxush boʻlgan shoirlar zavqu shavqini majoziy timsollar orqali tasvirlashga xarakat qilganlar. Bunday kishilar mutasavvif deb ataladi. Mashrab sheʼriyatining gʻoyaviy, ahloqiy, falsafiy, irfoniy zamini tasavvufdir. Mashrab tasavvuf adabiyotining vakili sifatida nafsini yengish orqali koʻnglini yuksaltirish, ruhni poklab, oʻtkinchi dunyo hoyu xavaslaridan ustun boʻlishga intilgan. Mashrab insonning mavqei-darajasiga uning toʻkin hayoti, moddiylikdan emas, aksincha, insonning ahloqiy goʻzalligi, yuksak maʼnaviy fazilatlaridan kelib chiqib yondashadi. Mashrab ilohiy ishq kuychisidir. Mashrab ana shu ilohiy ishq devonasi boʻlib, qalbida kechayotgan tugʻyonlarni qanday boʻlsa, shundayligicha qaynoq sheʼrlari orqali izhor etadi. Uning soʻzlari misoli lagʻcha choʻgʻ, yondirguvchi olov, oxu nolasining chegarasi yoʻq, shoirning ishq dardidan olam larzaga keladi. Mashrab sheʼrlarini oʻqish jarayonida uning koʻnglida kechayotgan shavq, zavq, majnunlik, betoqatlik va oʻz aslini topishga intilayotgan qalb nolalarini yurakdan his etish hamda bandaning Xudoga boʻlgan haqiqiy ishq qanday boʻlishi anglanadi.

REFERENCES

1. Бобораҳим Машраб. Кимё. / Нашрга тайёрловчи Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. – Наманган: Наманган, 1999.– Б. 3.
2. Бобораҳим Машраб. Алифни дилга жо қилмоқни бисмиллоҳдан ўргандим./ Нашрга тайёрловчи Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. – Наманган: Наманган, 1999. – Б. 4.
3. Исҳоқова З. Машраб. – Т.: Абу матбуот-консалт, 2011. – Б. 11.

4. Хошимхонов М. Машрабнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари: Фалсафа фан. номз... дисс.. – Тошкент: ЎзФА Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 1995. – Б.57- 58. Исмоилов С. Комил инсон: тарихийлик ва замонавийлик. // Жамият, цивилизация, давлат: ижтимоий тарихий тараққиёт омиллари: Республика илмий-назарий анжуман тўплами. –Тошкент: 2007. – Б. 92-94.